

УДК 930.2:94(470.23-25) "192":336.22.02

О. М. Орленко

РАДЯНСЬКА ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА В РОКИ НЕПУ В ЛЕНІНГРАДІ: ВИСВІТЛЕННЯ В ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛАХ

У статті проаналізовано висвітлення процесу розвитку радянської податкової політики в Ленінграді в 1920-х рр. у писемних джерелах. Особлива увага надана статистичним даним, а також звітам податкових органів Ленінграда різного рівня. Законодавчі акти досліджуваного періоду надають можливість зрозуміти логіку реформування податкової сфери, а також розходження із реальним становищем речей у податковій сфері на місцевому рівні. Насамперед це опубліковані законодавчі акти, розпорядження, постанови вищого державного та місцевого керівництва, а також рішення правлячої партії та її керівних органів. Дані джерела містять значний обсяг інформації щодо вживання вищим керівництвом заходів із реалізації як нової економічної політики взагалі, так і податкової зокрема. Окреме місце посідають праці керівників більшовицької партії, які визначали економічний курс країни в 1920-х рр.

Ключові слова: неп, партійне керівництво, законодавчі акти, звіти петроградських губернських економічних органів Ради праці та оборони, статистика, архівні фонди.

Питання реалізації податкової політики в СРСР в роки непу були в центрі уваги багатьох дослідників, зважаючи на важливість податкових перетворень для економіки країни в цілому. Зважаючи на це, більшість оглядів джерельної бази висвітлюють питання процесу розбудови податкової політики або на прикладі Москви, або у масштабі СРСР. Метою статті є охарактеризувати писемні джерела, які можуть бути безпосередньо використані при дослідженні питання реалізації податкової політики саме в Ленінграді, зважаючи на особливе становище міста як неофіційної "другої столиці" та його "промисловий" статус.

Огляд джерел потрібно розпочати з аналізу праць В. І. Леніна, який, будучи керівником правлячої партії, ініціював введення нової економічної політики [1]. Саме він дав теоретичне обґрунтування провідних засад нової економічної політики. Крім того, його праці відображали пошук шляхів і засобів подолання глибокої економічної кризи із збереженням влади в руках більшовиків, а також суперечливість і непослідовність у відродженні ринкових відносин у країні. У своїй брошурі "Про продовольчий податок" В. І. Ленін зазначав: "продподаток є одна з форм переходу від своєрідного "воєнного комунізму", вимушеного крайньою нуждою, розоренням і війною, до правильного соціалістичного продуктообміну. А цей останній, у свою чергу, є однією з форм переходу від соціалізму з особливостями, викликаними переважанням дрібного селянства серед населення, до комунізму" [2, с. 187-224]. Слід зауважити, що В. І. Леніном були сформульовані основні принципи допущення приватного капіталу. Він наголошував, що завданням держави є лише тимчасове залучення приватника до налагодження товарообігу.

Окремої уваги заслуговують праці керівників більшовицької партії, які визначали економічний курс країни після смерті В. І. Леніна. Так, Й. Сталін на XIV з'їзді ВКП(б) 18–31 грудня 1925 р. зазначав, що в сфері розвитку народного господарства необхідно підвищувати питому вагу неподаткових надходжень у бюджеті [3, с. 339]. У цілому, Й. Сталін не визнавав непосильності тягаря оподаткування для населення СРСР [3, с. 265] і наголошував на тому, що країні необхідна така податкова політика, яка б "перекладала податковий тягар на плечі заможних верств населення, з одного боку, а з іншого – створювала б резерв у руках держави по лінії державного бюджету" [4, с. 116-148].

Важливе місце серед джерел посідають праці М. Бухаріна, Ф. Дзержинського, Є. Преображенського [5]. Всі вони належали до прихильників теорії первісного соціалістичного нагромадження за рахунок експлуатації приватного сектору економіки. Різниця позицій цих авторів полягала лише в поглядах на тактичні прийоми і терміни використання приватного капіталу. Стратегія ж у всіх зумовлювала тимчасовий характер непу. Авторами робиться спроба висвітлити особливості нової економічної політики, відображується пошук форм регулювання економічної діяльності в межах радянської держави, в тому числі і за рахунок податкової системи. Однак даним роботам властивий однобічний підхід і заідеологізованість, що негативно позначилося на їх науковій цінності.

Окреме місце посідають роботи М. Бухаріна. Він наголошував на тому, що система "воєнного комунізму" виконала свою історичну роль, а за необхідності відновлення господарства вона просто не могла більше існувати [6]. Саме його праці є прикладом позиції тієї групи керівників ВКП(б), що виступала за використання елементів ринкових відносин як важливого інструмента у справі побудови соціалістичного суспільства.

Законодавчі акти досліджуваного періоду – ще одне важливе джерело. Насамперед це опубліковані законодавчі акти, розпорядження, постанови вищого державного керівництва, а також рішення правлячої партії та її керівних органів [7]. Дані джерела містять значний обсяг інформації щодо вживання вищим керівництвом заходів із реалізації як нової економічної політики взагалі, так і податкової зокрема.

У даному контексті важливе місце посідають стенографічні звіти з'їздів РКП(б), зокрема звіти X–XVI з'їздів [8]. Матеріали даних документів дозволяють дослідити процес вироблення основних засад проведення податкової політики в країні.

Важливі документи про формування податкової законодавчої бази можна знайти у таких джерелах, як "Собрание узаконений рабочего и крестьянского правительства" (з 1924 р. "Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства СССР") [9]. При роботі з ними необхідно враховувати, що дані правові норми визначали основні напрямки реформування економіки країни, але як і будь-які інші види законодавчих документів мають підлягати зіставленню з реалізацією їх на практиці.

Інша група джерел – опубліковані звіти петроградських губернських економічних органів Ради праці та оборони [10], у яких губернська економічна нарада поквартально звітувала про підсумки та результати виконаної в місті та губернії фінансової, в тому числі і податкової роботи. Дані джерела мають надзвичайну цінність для вивчення проблеми формування та розвитку податкової політики в роки непу в Ленінграді, оскільки містять детальну інформацію про хід кампаній зі збору різних видів податків (як загальнодержавних, так і місцевих) на прикладі Ленінграда.

Заслужовує на увагу і такий документ, як звіт Петроградського губернського продовольчого комітету, у якому викладена історія реорганізації відділів та підвідділів Комітету у зв'язку з початком непу. Крім того, це ж джерело надає інформацію про особливості та основні напрямки діяльності цього податкового органу в перші місяці його роботи [11].

Різні за характером і цінністю дані містяться в звітах Північно-Західної обласної економічної наради. У них висвітлено економічне життя північно-західного регіону, зокрема й Ленінграда та губернії. Знайшли відображення в них і результати проведення податкових кампаній у Північно-Західній області. Крім того, дане джерело в черговий раз дозволяє нам впевнитись у виключності економічного значення Ленінграда для розвитку регіону.

Важливим джерелом інформації про результати надходжень податків і зборів у різні роки непу є матеріали загальнодержавної статистики [12]. Дані статистичні збірники містять інформацію про результати оподаткування в Ленінграді. Складність роботи з таким видом джерел полягає в поділі на півріччя, значній деталізації за деякими видами податків, що інколи ускладнює вирахування кінцевих сум надходжень. Інформативними є й інші статистичні видання [13]. Цінні статистичні матеріали містяться в збірнику "Налоги Советской России", що вийшов у 1922 р. Зокрема у другому випуску були поміщені відомості про зовнішній податковий апарат на 1 жовтня 1922 р., в тому числі і по Петрограда [14].

Вказані друковані джерела доповнюють архівні фонди Центрального державного архіву Санкт-Петербурга (ЦДА СПб) [15]. Це основний матеріал для дослідження податкової політики в Ленінграді та губернії в роки непу. Справи фонду 1000 містять дані про бюджети Ленінградської губернії, податкові і неподаткові доходи, витрати. Окремі справи стосуються питань віднесення губернії до певного розряду оподаткування, встановлення розрядів оподаткування для повітів, строків сплати податків, порядку оподаткування продовольчим, а в подальшому – сільськогосподарським податком. У матеріалах фонду знаходяться відомості про стягнення місцевих податків у завершальні роки нової економічної політики. У справі 27 (опис № 14) [16] ретельно висвітлюється спроба реалізації сільськогосподарського податку в межах самого Ленінграда в 1930/1931 рр., визначаються досягнення та недоліки даної роботи. Матеріали фінансового відділу виконкому Ленінградської губернской ради містять дані щодо стягнення податків у ході податкових кампаній 1924 р. та 1926 р. не лише в Ленінградській губернії, а й у Ленінграді. Особливо цінними ці матеріали є з огляду того, що вони охоплюють роки важливих змін у сфері економіки радянської держави – період після виникнення так званих "ножиць" цін, введення податкових пільг у 1924/1925 бюджетному році та початку втілення індустріалізації. Важливим є те, що наводяться також дані про стягнення недоїмок минулих років і міститься аналіз причин зменшення податкових надходжень, що допомагає у розумінні посильності тягаря оподаткування для населення. Інформативну базу доповнюють також щомісячні звіти Ленінградського повітового фінвідділу за 1924 р. про хід податкової кампанії. У згаданих справах подання статистичної інформації закінчується ґрунтовним аналізом проведених кампаній, де визначаються основні тенденції в оподаткуванні, недоліки та наслідки податкової політики. У названому фонді важливою складовою джерельної бази досліджуваної проблеми є відомості про хід кампанії зі стягнення гербового збору та прибуткового податку в Ленінграді в 1928–1929 рр., а також цифрові дані щодо стягнення інших зборів. Крім того, для розуміння ефективності спроб реформування деяких видів оподаткування, зокрема гербового збору, важливою є інформація про результати податкових кампаній за новим та старим Уставами. Податкову політику центральної та місцевої влади на початковому етапі непу допомагають розкрити матеріали до звітів за 1922/1923 рр., що містять інформацію про пряме та непряме оподаткування в губернії та Петрограді, а також заходи щодо примусового стягнення податків.

Важливі дані містяться у звітах фінвідділу Ленінградського губернського виконавчого комітету. Дана група документів не лише зберігає інформацію про надходження податків і зборів у Ленінградській губернії, місцевих податків та зборів у губернії та Ленінграді, а й аналіз отриманих надходжень порівняно із запланованими показниками. Однак у роботі з окремими документами існують певні складнощі. Справа в тому, що фінвідділ Ленінградського губернського виконавчого комітету керував податковим процесом як у Ленінграді, так і в губернії, а більша частина матеріалів містить узагальнені дані щодо реалізації податкової політики в губернії, що унеможливує їх повноцінне використання. Дуже докладно розгляд питання про прибутково-майнове оподаткування з наведеними даними по Петрограда у звіті засідання виконавчого комітету Петроградської ради від 9 травня 1923 р.

Цінними є дані й з інших фондів ЦДА СПб. Так, у фонді фінансового відділу виконавчого комітету Петроградської ради селянських, робітничих і червоноармійських депутатів містяться матеріали відповідно до районування міста, а також інформація про становище фінінспекції конкретних ділянок, про їхні відносини з районною владою. Інший фонд – 7721 – містить справи, що охоплюють матеріали 1918–1927 рр. Серед

документів листування Ленінградського повітового відділу зі своїми підвідділами, із губернським фінансовим відділом, списки платників податків, циркуляри та розпорядження, а також скарги платників. Цінними є дані про скасування низки місцевих податків та інформація про податкові надходження.

Інформативним для розуміння особливостей діяльності податкових органів Ленінграда є фонд Петроградської робітничо-селянської інспекції (Ф.8), оскільки містить результати перевірок, що проводилися контрольними органами в Петрограді-Ленінграді. Крім того, у фонді зберігається звіт про результати перевірок податкових органів Ленінграда, проведених у 1922 р. та 1925 р.

Питання державного та місцевого оподаткування в Ленінграді та губернії відображені і в справах фондів 1284 та 2029. Недоліком даних джерел слід визнати занадто значну узагальненість даних та наведення показників по районах, що ускладнює виявлення ефективності податкової політики в місті.

Таким чином, незважаючи на існування складнощів у виокремленні конкретних даних про результати реалізації податкової політики в Ленінграді, писемні джерела дозволяють значно доповнити репрезентативну базу для дослідження окресленої проблеми. Проте вони не виключають подальших пошуків і опрацювання джерел, які сприятимуть всебічному дослідженню процесу реалізації податкової політики в місті.

Джерела та література

1. Ленін В. І. Наказ від РПО (Ради Праці і Оборони) місцевим радянським установам : Проект / В. І. Ленін // Повне зібрання творів / В. І. Ленін. – К., 1974. – Т. 43. – С. 245–269; Ленін В. І. Нова економічна політика і завдання політосвіт. Доповідь на II Всеросійському з'їзді політосвіт 17 жовтня / В. І. Ленін // Повне зібрання творів / В. І. Ленін. – К., 1974. – Т. 44. – С. 147–166; Ленін В. І. Про продовольчий податок. (Значення нової політики і її умови) / В. І. Ленін // Повне зібрання творів / В. І. Ленін. – К., 1974. – Т. 43. – С. 187–224; Ленін В. І. X Всеросійська конференція РКП(б), 26–28 травня 1921 р. : Доповідь про продовольчий податок, 26 травня / В. І. Ленін // Повне зібрання творів / В. І. Ленін. – К., 1974. – Т. 43. – С. 273–316.
2. Ленін В. І. Про продовольчий податок. (Значення нової політики і її умови) / В. І. Ленін // Повне зібрання творів / В. І. Ленін. – К., 1974. – Т. 43. – С. 187–224.
3. Сталин И. В. Политический отчет Центрального Комитета XIV съезду ВКП(б) 18 декабря 1925 г. / И. В. Сталин // Сочинения / И. В. Сталин. – М., 1952. – Т. 7. – С. 261–352.
4. Сталин И. В. О хозяйственном положении Советского Союза и политике партии: Доклад активу ленинградской организации о работе пленума ЦК ВКП(б) / И. В. Сталин // Сочинения / И. В. Сталин. – М., 1948. – Т. 8. – С. 116–148.
5. Бухарин Н. И. Избранные произведения / Н. И. Бухарин. – М. : Политиздат, 1988. – XII, 499 с.; Дзержинский Ф. Э. Избранные произведения: в 2 т. Т. 1 : 1897–1923. / Ф. Э. Дзержинский. – М. : Госполитиздат, 1957. – 564 с.; Дзержинский Ф. Э. Избранные произведения : в 2 т. Т. 2 : 1924 – июль 1926 / Ф. Э. Дзержинский. – М. : Госполитиздат, 1957. – 371 с.; Дзержинский Ф. Э. Избранные статьи и речи. 1908–1926 / Ф. Э. Дзержинский. – М. : Госполитиздат, 1947. – 390 с.; Преображенский Е. А. Основной закон социалистического накопления / Е. А. Преображенский // Пути развития: дискуссии 20-х гг. : [сб.]. – Л., 1990. – С. 53–131.
6. Бухарин Н. И. Избранные произведения / Н. И. Бухарин. – М. : Политиздат, 1988. – XII, 499 с.
7. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986) : в 15 т. Т. 2: 1917–1922 / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – Изд. 9-е. – М. : Политиздат, 1983. – 606 с.; Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986) : в 15 т. Т. 3: 1922–1925 / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – Изд. 9-е. – М. : Политиздат, 1984. – 494 с.; Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам, 1917–1967 : сб. док. за 50 лет : в 5 т. Т. 1 : 1917–1928 / [сост. К. У. Черненко, М. С. Смиртюков]. – М., 1967. – 783 с.; Акцизы. Собрание узаконений и правительственных распоряжений по акцизам / сост. В. Г. Васильченко. – М. : Фин.-экон. бюро, 1923. – 200 с.
8. Двенадцатый съезд РКП(б) : [стеногр. отчет]. – М. : Политиздат, 1968. – XXII, 903 с.; Десятый съезд РКП(б) : [стеногр. отчет]. – М. : Госполитиздат, 1963. – 915 с.; Тринадцатый съезд РКП(б). Май 1924 года: [стеногр. отчет]. – М. : Госполитиздат, 1963 – XXIV, 884 с.; Одиннадцатый съезд РКП(б). Март-апрель 1921 г.: [протоколы]. – М. : Партиздат, 1936 – VIII, 840 с.; XV съезд ВКП(б) : [стеногр. отчет]. – М. ; Л.: Гос. изд-во, 1928. – 1416 с.; XVI съезд ВКП(б) : [стеногр. отчет]. – М. ; Л.: Гос. изд-во, 1930 – 782 с.
9. Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства РСФСР. – М. : Изд-во НКЮ, 1918–1929; Собрание законов и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Союза Советских Социалистических Республик. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1924–1930.
10. Первый отчет Совету труда и обороны (за июль–сентябрь 1921 г.) – Пг. : Гос. изд-во, 1921. – 203 с.; Второй отчет Совету труда и обороны (за октябрь–декабрь 1921 г.) – Пг.: Гос. изд-во, 1922. – 407 с.; Третий отчет Совету труда и обороны (за январь–март 1922 г.) – Пг.: 1-я тип. Гл. упр. Гос. изд-ва., 1922. – 237 с.; Четвертый отчет Совету труда и обороны (за апрель–сентябрь 1922 г.) – Пг. : Тип.губфинотдела, 1923. – 263 с.; Пятый отчет Совету труда и обороны (с октября 1922 г. по март 1923 г.) – Пг. : Тип. госиздата им. тов. Бухарина, 1923. – 291 с.
11. Петрогубпродком. Обзор деятельности (июль 1921 – ноябрь 1921). – Пг. : Петроград. губерн. прод. комитет, 1921. – 48 с.
12. Статистика государственных налогов и пошлин за 1923–24 б.г. – М.: Фин. изд-во НКФ СССР, 1926. – 436 с.; Статистика государственных налогов и пошлин за 1924–25 б.г. – М.: Фин. изд-во НКФ СССР, 1927. – 376 с.; Статистика государственных налогов и пошлин за 1925–26 б.г. – М.: Фин. изд-во НКФ СССР, 1929. – 434 с.
13. Краткий статистический справочник по Ленинграду и Ленинградской губернии / орг. отд. Ленинград. губисполкома. – Л. : Тип. изд. Сев.-Зап. профбюро, 1927. – 172 с.; Краткий статистический справочник по районам Ленинградской области / Ленинград. обл. исполком. – Л., 1930. – 88 с.
14. Налоги Советской России. Вып. 2 : (январь–сентябрь 1922 г.) – М. : Фин.-экон. бюро НКФ, 1923. – 58 с.
15. Центральный державный архив м. Санкт-Петербург. Ф. Р-8. Ленинградский (Петроградский) Губернский Отдел Рабоче-Крестьянской Инспекции (Ленинградбкрин) Народного комиссариата Рабоче-Крестьянской инспекции РСФСР, 1918–1927 гг.; Ф. Р-1000. Ленинградский Губернский Совет рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и его исполнительный комитет (Ленгубисполком), 1918–1927 гг.
16. Ф. Р-1284. Петроградский губернский Совет народного хозяйства (1920–1922 гг.); Ф. Р-1853. Главное финансовое управление исполнительного комитета Ленинградского городского Совета народных депутатов, 1919 –1991 гг.; Ф. Р-1963. Управление Уполномоченного Народного Комиссариата Финансов по Северо-Западной Области

(Уполнаркомфин) и финансовый отдел Ленинградского (Петроградского) Губернского Исполнительного комитета Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов (Губфо), 1918-1927 гг.; Ф. Р-2029. Финансовый отдел Исполнительного Комитета Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов Смольнинского района Ленинграда (1919 – 1922; 1930 – 1991 гг.); Ф. Р-7721. Финансовый отдел Ленинградского (Петроградского) уездного Исполнительного Комитета Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов Ленинградской (Петроградской) губернии, 1918 - 1927 гг.

17. Ф. Р-1000. Ленинградский Губернский Совет рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и его исполнительный комитет (Ленгубисполком), 1918-1927 гг. - Переписка о взимании налогов сборов и штрафов, 46 л.

Orlenko O. M. Soviet tax policy during NEP in Leningrad: the coverage in written sources.

The article analyzes the coverage of the development of Soviet tax policy in Leningrad in 1920s in written sources. Special attention is given to the statistical data and reports made by tax authorities of Leningrad at various levels. Legislation acts of studied period provide an opportunity to understand the logic of reforming of the tax field, as well as differences with the real situation of things in the tax area at the local level. First of all, these are published laws, decrees, resolutions of higher state and city leadership and decisions of the ruling party and its governing bodies. These sources contain a significant amount of information on the use of senior management measures to implement a new economic policy in general and as for taxation in particular. A special place is occupied by works of labor leaders of the Bolshevik Party, who determined the economic course of the country in the 1920s.

Key words: NEP, the party leadership, legislation, reports of Petrograd provincial Economic Council of Labor and Defense, statistics, archival records.

Орленко Е. М. Советская налоговая политика в годы нэпа в Ленинграде: освещение в письменных источниках.

В статье проанализировано освещение процесса развития советской налоговой политики в Ленинграде в 1920-х гг. в письменных источниках. Особое внимание уделено статистическим данным, а также отчетам налоговых органов Ленинграда различного уровня. Законодательные акты исследуемого периода дают возможность понять логику реформирования налоговой сферы, а также различия с реальным положением вещей в налоговой сфере на местном уровне. Прежде всего это опубликованы законодательные акты, распоряжения, постановления высшего государственного и местного руководства, а также решение правящей партии и ее руководящих органов. Данные источники содержат значительный объем информации по внедрению высшим руководством мероприятий по реализации как новой экономической политики вообще, так и налоговой в частности. Отдельное место занимают труды руководителей большевистской партии, определяли экономический курс страны в 1920-х гг.

Ключевые слова: нэп, партийное руководство, законодательные акты, отчеты Петроградских губернских экономических органов Совета труда и обороны, статистика, архивные фонды.